

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם
בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א
פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637, פקס: 02-5023655

גליון חודש ניסן ה'תש"ע גליון מס' 30

תוכן העיניים

- א. פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק ט' – מה מותר לשלם מכספי מעשר – חלק א' בדין עביד איניש דינא לנפשיה שיעור שנמסר ביום העיון שהתקיים ביום כ"ז תשרי תש"ע קלקול שאירע בדירה מושכרת חלק ב – הפסקת הסכם השכירות

פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק ט' – מה מותר לשלם מכספי מעשר – חלק א'

הרב יוסף פליישמן שליט"א

1. אין לשלם מכספי מעשר כדי לקיים מצוה שחייב בה מן התורה¹ או מדרבנן² או אפילו חיוב שנובע ממנהג. דוגמא לחיוב שנובע ממנהג: אין לפרנס את הילדים מכספי מעשר, עד הגיל שנהוג לפרנסם³. ובמקום שהמנהג שילדים אינם עובדים לפרנסתם עד חתונתם, אין לפרנסם מכספי מעשר עד שיתחתנו⁴.

2. אם התחייב לתת סכום כסף מסוים, כגון: לחתונת בנו, או לפרנס את בנו או חתנו כמה שנים כדי שיוכלו

ללמוד, ולא חשב מראש לשלם מכספי מעשר, אסור לשלם מהם, מכיון שהוא מחויב ואינו יכול לשלם חובו מכספי מעשר⁵.

מודעה רבא לאורייתא

בשמחה רבה הנונו לכשר בזה ולהזמין את הציבור הרחב לכנס הגדול

יום העיון השנים עשר

לעיני יחסי עובד ומעביד

אשר יתקיים בעזרשי"ת ביום שני כ"ח ניסן תש"ע

בהיכל כוללנו ביהמ"ד היכל שמואל רח' פנים מאירות ו עיה"ק ירושלים
מנחה בשעה 3:30

רשימת הרבנים ונושאי השיעורים יתפרסמו בהמשך

ניתן להאזין לשיעורים בשידור חי ב"קול הלשון" טל: 03-617-1111

בית ההוראה לעניני ממונות נותן מענה בשעות 13:30-14:40 בטלפון 02-5023637, בשאר שעות היום וכן מיום ז' עד כ"ה ניסן ניתן לשאול רק בדוא"ל: din@din.org.il ובפקס: 1532-5023637

1. הדרכי משה בסי' רמט אות ב מביא את ספר מהרי"ל הלכות ראש השנה אות ג שכתב "והנחתי מעשר שלהן לעשות נרות להדליקם בשעת התפילה שלא כדין עושיין כי המעשר שייך לעניים". ומוסיף הדרכי משה מקור לזה מביצה דף יט ע"ב. בשו"ע שם סעיף א כלל הרמ"א שאין ליתן כספי מעשר לשום דבר מצוה רק לעניים, ובביאור הגר"א שם סק"ד כתב שהמקור הוא בביצה שם. וז"ל הגמ' שם "כל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין... האומר הריני נזיר ומגלה ממעות מעשר שני... נזיר ואינו מגלח", והיינו שניזיר אינו רשאי להביא את הקרבנות שהוא מחויב ממעשר שני, שקרבנות שמחויבים יש להביא רק ממעות חולין. וכיון שבמקור האיסור מבואר שהסיבה היא מצד שהוא מחויב, כתב בבאר הגולה שם סק"ד בטעם האיסור להביא נרות מכספי מעשר "שבלאו הכי מחויב לעשות מצוה זו ורוצה לפטור ממנו במעשר אינו רשאי, אבל אי רוצה לעשות בו מצוה שאינו כבר מחויב רשאי", ומפרש בדברי המהרי"ל שמדובר רק במצוה שהיה מחויב בה, ולכן עליו להביא מכספי חולין דוקא. בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלא חולק על הבאר הגולה וטוען שהמהרי"ל מפרש להדיא שהטעם הוא שכספי מעשר שייך לעניים, וממילא אסור ליתן אף למצוה שאינו מחויב בה. וכתב שהטעם הוא שכיון שנהג להפריש מעשר לעניים הרי הוא כאלו נדר לעניים ואינו רשאי לתת את הכסף למטרה אחרת. ומפרש בדוחק את הראיה שהביא הדרכי משה מביצה, שכשם שהנדר נזירות מכיין שכבר חל עליו הנדר אינו רשאי להתנות להביא את הקרבנות מכספי מעשר, כמו כן הנהוג להפריש מעשר, כבר חל עליו נדר לעניים ואינו רשאי ליתן למצוות אחרות. והנה בשו"ת מהרי"ל ח"א סי' נו (מובא אף בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלב) נשאל אם אפשר לתת מתנות לאביונים מכספי מעשר, והשיב שאי אפשר מכיון שמתנות לאביונים "הוי דבר שבחובה ונמצא זה פורע חובו ממעשרו ואין לו בו אלא טובת הנאה... הוי דבר שבחובה ואינו בא אלא מן החולין". בדברי המהרי"ל שכתב "ואין לו בו אלא טובת הנאה" משמע כפירוש החתם סופר, שהטעם שאינו יכול ליתן עבור נרות הוא מצד שהכסף מיועד לעניים ולא למצוות. אבל מה שמפרש החתם סופר בדברי הרמ"א שהביא את המקור מביצה מכיון שמעשר כספים הוא מנחה, הוא דחוק, שבמהרי"ל משמע שסובר שמעשר כספים הוא חוב לעניים, שהרי לא חילק אם נהג ליתן לעניים, ולכן אסור לפרוע חוב ממעשר כספים שהוא גם כן חוב, וכן מפרש החתם סופר עצמו בסי' רלב בדבריו (ועיין בפתחי תשובה שם סק"ב ובשו"ת מהרש"ג יו"ד ח"א סי' לו שהעירו על הסתירה בדברי החתם סופר). ולפי דעת החתם סופר מובן למה לא כתב המהרי"ל את הטעם שפורע חובו ממעשר לא לענין מתנות לאביונים ולא לענין נרות בית הכנסת, שנרות אסור בלאו הכי מטעם שגזול את העניים, מה שאין כן מתנות לאביונים שהוא לעניים צריך לטעם שפורע חובו ממעשר. 2. כן כתב המהרי"ל בתשובות ח"א סי' נו לענין מתנות לאביונים (מובא בהערה 1). 3. הט"ז בסי' רמט סק"א וכתב "תדע דהא גם במה שאדם זן בניו הקטנים אמרינן בפרק נערה שנתפתה דהוי בכלל עושי צדקה בכל עת וכי סלקא דעתך שיוציא אדם מעשר שלו לזון בניו הקטנים". היינו שאף שגם זה בכלל צדקה אי אפשר לשלם מכספי מעשר. ועיין מה שכתבנו בגליון 27 דין 2 ובהערות 5, 6. 4. עיין מה שכתבנו בגליון 27 שם, וכן פסק בספר צדקה ומשפט פ"ו הערה יב "ונראה שבזמנינו השיעור הוא לאחר גישוואין שעד אז דרך העולם לזון בניהם על שולחנם ודינם קטנים יתירם על שש" ופשוט שדבריו נאמרו אודות החוגים שנהוג בהם כן. 5. כן נשאל בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלא והשיב שאם חשב לתת חיליה ליתן מכספי מעשר רשאי לעשות כן, ואם לאו אינו רשאי. וכן פסק הט"ז בסי' רמט סק"א שמתר לשלם עבור מצוות ועלויות לתורה מכספי מעשר, אם חשב לעשות כן בשעה שקנה. 6. שאב מחויב ללמד את בנו תורה, כמבואר בקידושין דף כט, וכן פסק בספר אהבת חסד פרק יט "ולשלם ממעות מעשר שני ללימוד לבניו אסור לכוילי עלמא דזה הוי מצוה שמחויבים בעצמו ללמד לבניו לא לשכור להם מלמד ואין לפרוע חובו ממעות מעשר", וכן כתב בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קיג "דללמוד מקרא הא חייב האב ללמד לבניו אף בשכר וממילא הוא דבר שבחובה שאינו רשאי לשלם ממעשר". 7. בשו"ע יו"ד סי' רמה סעיף ו נפסק "חייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה. ואינו חייב ללמדו, בשכר, משנה וגמרא. והני מילי דלא אפשר, דדחיקא ליה שעתא, אבל אם אפשר ליה, מצוה לאגמוריה משנה וגמרא, הלכות ואגדות". והשי"ך בסק"ה הביא בשם הב"ח שחייב מקרא כולל כל כ"ד ספרי תנ"ך, ועיין שם שחולק עם הב"ח אם בלימוד גמרא יוצאים חיוב ללימוד כ"ד ספרים. ובשו"ע הרב הלכות תלמוד תורה פ"א סעיף ו כתב שחייב לשכור מלמד "שילמדנו להבין היטב בתלמוד ברוב המקומות גם בהלכות וסוגיות העמוקות עם רוב הפוסקים ראשונים ואחרונים ויעמידנו על עיון בהלכה למעשה שיוכל ליעין בעצמו ללמוד ולהבין ולהורות כל הלכה למעשה מתוך עיון בתלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים", לפי זה בזמנינו חיוב תלמוד הוא עד קרוב לזמן שמתחננים. וכן כתב בשו"ת קנין תורה ח"א סי' קב שחובת לימוד אינו רק עד גיל 13, ומוכיח כן מב"ב דף כא ע"א שעד תקנת יהושע בן גמלא היו מכניסין לתלמוד תורה כבן 17-16, ולאחר תקנת יהושע בן גמלא מגיל 7-6,

4. יש שכתבו שבמקומות שהמוסד מחייב הורים בעלי אמצעים לשלם שכר לימוד גבוה, בכדי לכסות את ההוצאות הכרוכות בחינוך מעוטי אמצעים, ניתן לשלם חלק זה מכספי מעשר¹⁰.
5. נחלקו הפוסקים אם כספי מעשר מיועדים לעניים בלבד¹¹, או שמותר לשלם מהם גם עבור מצוה שאין בה הנאה לעניים ולא החזקת תורה, ואינו מחויב בה¹². הכרעת הפוסקים היא שמותר לשלם למצוות אם כשהתחיל לנהוג להפריש מעשר¹³ אמר או חשב שעושה כן בלי נדר¹⁴ או שישתמש בכסף גם עבור מצוות¹⁵. אם נהג בתחילה לתת הכל לעניים וקשה לו להמשיך במנהגו, יכול לעשות התרת נדרים ולהתנות שמכאן ולהבא ישלם מכספי מעשר אף עבור מצוות¹⁶. ויש אומרים שבזמנינו מותר לשלם עבור מצוות אף אם לא חשב כלום, כיון שכך המנהג ועל דעת כן נהג¹⁷.
6. בכל מקרה, לכתחילה אין לשלם מכספי מעשר עבור מצוה שאין בו הנאה לעניים, אלא אם קשה לו לקיים את המצוה מכספי חולין¹⁸. דוגמאות למצוות שאין מחויבים בהן: לנסוע לחתונה שאין שם אנשים שישמחו¹⁹, לבקר בארץ ישראל²⁰ ולעזור להוריו שאינם עניים. בכל אלו ישתמש בכספי מעשר אם קשה לו לממן מכספי חולין.
7. יש אומרים שאפילו מצוה שהוא מחויב בה, כגון תפילין ומזוזות, רשאי להדר ולקנות מהודרים יותר ולשלם את ההפרש מכספי מעשר, אם אין לו את האפשרות לקנות מהודרים מכספי חולין²¹. ויש אומרים שעד תוספת שליש חייב לשלם מכספי חולין, והיותר מתוספת שליש מכספי מעשר²².

ובמהרה"א בחידושי אגדות שם משמע שאף לאחר התקנה יש ללמד לבן בגיל 17-16. אמנם, החזון איש ביו"ד סי' קנב ועוד הרבה אחרונים חולקים על הרב וסוברים שהחייב ללמד תורה הוא רק מקרא, אלא שיש מצוה ללמד גם הלכות ואגדות כדי שידע בנו כיצד לחיות על פי ההלכה, ומי שהוא דחוק למעות לא חייבוהו. ואף לשיטתם יתכן שאי אפשר לשלם לימוד הלכות ואגדות מכספי מעשר, שהרי אף על פונת הילדים מעל גיל שש אין כופין, כמבואר בשו"ע אה"ע סי' עא סעיף א, ואף על פי כן סוברים רוב הפוסקים שאין לפרנסם מכספי מעשר, ואם כן כיון שעל כל פנים יש מצוה על האב ללמד הלכות ואגדות אי אפשר לשלם מכספי מעשר. הערוך השלחן בס' רמה סעיף ו-ו כתב שלאחר תקנת יהושע בן גמלא כופין את אב לשלוח את בנו ללמוד גם יותר ממקרא, ואם כן פשוט שאי אפשר לשלם מכספי מעשר, וכן נראה ממה שכתב בסעיף טו שאדם שאינו דחוק כופין אותו ללמד בנו משנה וגמרא כמו שכופין על הצדקה. יש לציין שלפי מה שכתב בשו"ת אגרות משה (מובא בהערה 9) שיש חיוב לשלוח את הבנות למוסד תורני בגיל שיש חוק חינוך חובה, הוא הדין שיש לשלוח את הבנים למוסד תורני גם אם כבר לא מקרא. ויש לעיין במקום שאפשר ללמד את הבנים תורה בחינם, כגון שיש בתי ספר של החינוך העצמאי, והאב שולח למוסד יותר טוב שעולה שכר לימוד, אולי אפשר לשלם ממעשר כספים, וכדין הידור מצוה (עיין דין 7). וצ"ע. 8. כך פסק בשו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' ה אות ג, שלשלם לחבר טוב הוא מצוה בעלמא ודינו כמו שכתבנו בדין 5, ומסיים "אם אפשר ליה (בלי לשלם מכספי מעשר) אולי נכון להחמיר". ויש לדון לדעת שו"ע הרב (הובאה בהערה הקודמת), אם יש צורך במורה פרטי כדי שיוכל הבן להגיע לדרגה הרצויה, אם אינו יכול לשלם מכספי מעשר. 9. בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קיג מחדש שאף שאין חיוב לתת את הבנות לתורה, מכל מקום מכיון שהמדינה מחייבת שהבנות יתחנכו במוסד, ואם לא ישלח אותן לבית יעקב יצטרך לשלוח אותן לבית ספר ממשלתי, והן עלולות לצאת לתרבות רעה ח"ו, והאב חייב "לראות שתהיה בתו כשרה להאמין בה" ובתורתו ולקיים כל מצותיו, אף בהוצאת ממון, וממילא הוא דבר שבחובה". בדומה לזה פסק בשו"ת זקן אהרן (מח"ס בית אהרן על הש"ס) ח"ב יו"ד סי' סו שמתור אפילו לשנות מעות שנתנו עבור תלמוד תורה לבנים למתן אותם עבור בית יעקב לבנות, וכותב שם מגודל החיוב שהבנות יחונכו בבית יעקב "אבל בעמות כאלה (קצת לפני מלחמת העולם השנייה בפולין) שהחוב מלאה הוללות וסכלות בורות וקלות וגם רוח הכפירה והמינות נורקה בצעירים ואנן סהדי כי רק אותן הבתולות הזוכות להסתופף בבתי ה' ובחצרות אלו קיניו יפריחו ואין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של בית יעקב אשר שם רוח הקדושה שורר...". ולפי דבריו אף אם אין חוק חינוך חובה, או שהחוק אינו נאכף, יש חיוב לשלוח את הבנות למוסד תורני, אם בלא זה הן עלולות לצאת לתרבות רעה, ואין לממן את הלימוד מכספי מעשר. ועיין בשו"ת מנחת יצחק ח"י סי' פה שמביא משו"ת באר שבע סי' מא (מובא גם באליה רבה או"ח סי' קנו סק"ב) שסובר שיש חיוב לשלם שכר לימוד לבנותיו, ואי אפשר לשלם מכספי מעשר, ותמה שם עליהם היכן המקור לחיוב זה. 10. האהבת חסד בפרק יט כותב שאף שאין לשלם מכספי מעשר עבור חינוך בניו אבל לבני עניים אחרים מותר, ומצוה רבה איכא בזה". אמנם בנידון דידן היה מקום לומר שאסור לשלם מכספי מעשר, מכיון שהמוסד אינו מוכן לחנך את ילדיו רק במחיר גבוה, אם כן כל התשלום הוא עבור חינוך ילדיו, ומאי נפקא מינה מהן מטרות המוסד, אלא שבפסקי דינים של הגר"מ פיינשטיין שנדפסו בספר מעשר כספים (מובא בספר באורח צדקה עמוד שכב אות ג) כתב שאפשר לחשב את החלק המיועד לבני עניים מכספי מעשר, וכן הביא בספר באורח צדקה בעמוד שכתב שהגר"ש אויערבאך בקובץ 'קול תורה' השיב גם כן שאפשר לחשב חלק זה מכספי מעשר. 11. לענין מצות החזקת תורה נבאר בעז"ה בגליון הבא. 12. עיין בהערה 1 שהבאנו דברי המהרי"ל שאין לתת מכספי מעשר עבור נרות לבית הכנסת, בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רלב מפרש בדעת המהרי"ל שחיוב מעשר כספים הוא רק לעניים מעיקר הדין, ובסי' רלא מפרש בדעת המהרי"ל שהאיסור הוא מצד שנהג לתת לעניים (ועיין בהערה 1 שלפי פירוש הבאר הגולה המהרי"ל מתיר לשלם למצוה שאינו מחויב). וכן משמע בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג) סי' עד שהאיסור הוא מצד שנהג לתת לעניים, וז"ל "מצות מעשר אחרי שהחייקו לתתם לעניים אין לשנותם למצוה אחרת דנראה כגודל עניים... אבל מצות כספי מעשר כבר זכו בהם עניים ע"י מנהג שכך נהגו כל הגולה ואין לשנות מעניים למצוה אחרת שאין לעניים צורך בהם". מאידך, הט"ז בס' רמט סק"א והש"ך שם סק"ג מביאים מה שכתב המהר"ל (בהגהות על השו"ע סי' רמז וסי' רנו) בשם תשובת רבי מנחם סי' תנט וז"ל "וכן אני רגיל להורות לבני אדם כל מצוה שתבוא לו כגון להיות בעל בריה או להכניס כלה לחופה וכיו"ב או לקנות ספרים ללמוד בהם או לשאילה לאחרים ללמוד בהם אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותו מעשה אז היה לוקח מן המעשר" וכן כתב המהר"ל שם "עכשיו נותנין לצדקה על דעת כן לעשות כל צרכי ציבור וכן מעשר לעשות בו כל צרכי מצוה". ואם האיסור שכתבו המהר"ם והמהרי"ל הוא רק מצד המנהג אפשר לומר שאין כאן מחלוקת, אלא תלוי במנהג, וכל אחד כתב לפי מנהגו. אמנם החתם סופר בס' רלב סובר שיש מחלוקת בין המהרי"ל לבין רבי מנחם, והרבה פוסקים הביאו את דבריו. 13. בשו"ת חתם סופר סי' ריא כתב שאם נהג שלושה פעמים לתת כספי המעשר לעניים חל עליו נדר לתת לעניים, וכיון כל הנהגה טובה שאם נהג שלושה פעמים חל עליו דין נדר אף אם לא חשב להדיא שרוצה לעשות כן לעולם. והארכנו בזה בגליון 28 דין 5. 14. שאם כל הנהגות להפריש מעשר היא בלי נדר, לא יחול עליו נדר לתת את כספי המעשר רק לעניים, וכן כתב הגר"ש אלישיב שליט"א בקובץ תשובות ח"ג סי' קמו. יש לציין שהאהבת חסד בפרק יח סעיף ב ממליץ לנהוג כן, כשיתחיל להפריש מעשר כספים שיחשוב שעושה כן בלי נדר. 15. שו"ת חתם סופר שם, וכן כתב האהבת חסד בפרק יח בהגה"ה האחרונה ועוד הרבה אחרונים. 16. כן כתב בשו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' פג ובח"י סי' פה על פי הדין המבואר בשו"ע סי' רנח סעיף ו "הנדר לצדקה אינו יכול לחזור בו אלא אם כן נשאל לחכם והתיר לו", ואף שכתבו"ת הרדב"ז סי' קלד כתב שמנדים לחכם המתיר נדר לצדקה, מכל מקום באופן שהוא דחוק אפשר להתיר, ועיין מה שכתבנו מענין זה בגליון 23 דין 6. 17. כן כתב בספר באורח צדקה עמוד שסט בשם הגר"נ קרליץ שליט"א, ויתכן שזה כוונת המהר"ל שכיון שנהגו אין צריך להתנות. וכן מסתבר לדינא, שהרי בכל ענין הדין הוא שאדם עושה על דעת המנהג, והמנהג בזמנינו הוא שאנשים תורמים מכספי מעשר למוסדות החזקה בתשובה ולמניעת הפלות וכדומה מהדברים שאינם לצורך עניים. וקצת תמוה למה שאר פוסקי זמנינו שהובאו בהערות 14, 16 לא הסתמכו על מנהג זה והצריכו להתנות בפירוש. 18. בתשובת רבי מנחם (מובא בהערה 12) שהתיר לשלם מכספי מעשר עבור מצות מסייג את ההיתר "אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותו מעשה". הש"ך בס' רמט סק"ג לאחר שמביא תשובה זו מביא תשובת מהר"ם מרוטנבורג סי' עה שמתיר לפרנס את בניו הגדולים מן הצדקה אם אינו חייב לפרנסם והם עניים, ומסיק הש"ך "ומשמע דמותר אפילו יש בידו יכולת לפרנס ממקום אחר דזה הוא צדקה". בספר צדקה ומשפט פ"ו הערה ד הביין שהש"ך בא לומר שהמהר"ל חולק על רבי מנחם ולמתייר אף אם יש לו את היכולת לשלם מכספי חולין. אבל בשו"ת בצל החכמה ח"ד סי' קסא כתב שכונות הש"ך לחלק בין דינו של רבי מנחם שכתבו"ת ובוה צריך שיש לו את היכולת, לבין דינו של מהר"ם שבניו עניים ומקיים מצות צדקה לעניים, לכן אין צורך שלא יהיה לנוותן יכולת לתת מכספי חולין. האחרונים נוקטים לדינא שמותר לתת עבור מצוות רק אם אין לו יכולת, בשו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' פג מתיר לשלם מכספי מעשר לבית הכנסת רק לאדם שאינו יכול לתת מכספי חולין, מכיון שמקור ההיתר הוא תשובת רבי מנחם ושם מתיר רק באופן זה. וכן נראה דעת הנחלת שבעה בס' ח סעיף ז אות ב שמתיר לשלם מכספי מעשר עבור מצוות, אם הכסף ילך לעני או שאין לו את היכולת לעשות המצוה מכספי חולין, ומשמע מדבריו כמו שמפרש בשו"ת בצל החכמה בדעת הש"ך. ונראה שהגדר שלא היה יכולת בידו, אינו שהוא עני ממש שאין לו כסף לפרנסתו, שאז פטור מלהפריש מעשר, אלא שלפי מצבו הכלכלי קשה לו להוציא ממון נוסף עבור המצוה, ולכן אם לא נתיר לו לשלם מכספי מעשר ימנע מלקיים את המצוה, ולכן כתב רבי מנחם "ולא היה עושה אותה מעשה" והיינו שהגדר הוא שהיה נמנע מלקיים את המצוה. 19. על מקרה זה דן בשו"ת בצל החכמה ח"ד סי' קסא. 20. כן כתב בספר באורח צדקה בעמוד שכתב א"ו הגר"ש אויערבאך בקובץ 'קול תורה', וכתב שצריך לחשב את ההוצאות שיש לו החכמה ח"ד סי' קסא. ויתר מהוצאות המחיה שיש לו בלאו הכי. 21. כן פסק הלקט יושר (תלמיד של התרומה הדין) ח"ב עמוד עז וז"ל: "ובתחילה כשהתחיל ליתן מעשר צריך להתנות שיתן המעשר לכל דבר מצוה, אבל מכל מקום אינו רשאי לקנות ממנו לא טלית ולא תפילין ולא אתרוג, אע"פ

8. לכל הדעות מותר לשלם מכספי מעשר עבור מצוה שאף העניים יהנו²³, ואף אם יש ביכולתו לקיים את המצוה מכספי חולין²⁴. לדוגמה: מותר לקנות עליה לתורה מעשר, אם כספי העלויות מתחלקים לעניים²⁵, או אם תמורת זה ייפטר העניים מלשלם 'דמי חבר' לבית הכנסת²⁶.

9. אם התורם נהנה הנאה צדדית מהתרומה, אינו צריך לשלם שווי הנאה זו מכספי חולין, אלא יכול לשלם את הכל מכספי מעשר²⁷. ולכן מותר לקנות בכסף מעשר עליה לתורה לחבירו, אף שנהנה מכך שחבירו יכיר לו טובה על כך²⁸. במקרה כזה, צריך שיתכוון בשקונה לשלם מכספי מעשר²⁹. ויש מי שאומר שרשאי לשלם מכספי מעשר רק את הסכום שהוסיף יותר מהמציע הקודם, שסכום הוא מרוויח לצדקה, אבל את הסכום שקודמו הציע, יש לשלם מכספי חולין, מכיון שגם בלעדיו היתה קופת הצדקה מקבלת סך זה תמורת המצוה³⁰.

10. מותר לקנות מכספי מעשר ספר שחיבר עני, אם אינו זקוק לספר וקונה רק כדי לפרנס את העני³¹. ויש אומרים שיש לנכות את הסכום המוזל שהיה מוכן לשלם עבור הספר, גם אם המחבר לא היה עני³².

11. אדם שהלווה כסף לעני, והוא רואה שלא יצליח לגבות את חובו, או שמרחם על העני ואינו רוצה לגבות ממנו, אינו רשאי למחול את החוב ולקזוז מחשבון המעשר, אלא עליו לנהוג כדלהלן: ייתן מכספי מעשר כסף החוב לעני הלווה, ויפרש שנתן לו כדי שישלם את חובו³³, והעני יחזיר את הכסף³⁴ ובכך יפרע את החוב. ולפי רוב הפוסקים עצה זו מועילה גם בחוב שהתייאש המלווה ממנו, כיון שהחוב קיים אף לאחר יאוש³⁵. ונראה שאין צורך לתת את הכסף לעני עצמו, אלא יכול לזכות לו על ידי אחר, וחוזר ולוקח הכסף לעצמו עבור החוב³⁶. ויש סוברים שהמלווה יכול להפריש את הסכום ולקחת אותו לעצמו בחובו³⁷, ודי בכך³⁸. אמנם יש אומרים שדרך זו, הפרשה ללא זיכוי, מועילה רק לאחד שפירש כשהתחיל להפריש מעשר שעושה כן 'בלי נדר', ולא לאחד שחייב בהפרשת מעשר³⁹. ויש סוברים שצריך לקבל רשות מהעני על זה⁴⁰, וכן שיכול לעשות כן רק בסכום כסף שהיה מוכן לתת לעני כתרומה, מבלי לגבות את הכסף בחובו⁴¹. ויש סוברים שאין צריך רשות העני. עוד נחלקו הפוסקים אם העצה מועילה לאחר שהמלווה התייאש מלגבות את החוב⁴².

דאם ירצה הוא יוצא באתרוג של קהל. משום שהם דברים של ירושה, אבל יכול לקנות ממנו הידור אתרוג". ובשו"ת משנה שכיר סי' פא האריך לבאר שיש הסוברים שאין חיוב להדר במצוה, ומוכיח עוד שהכלל "כל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין" אמור רק לענין קרבנות ולא לענין מצוות, ובפרט לא במצוה דרבנן, ולדעתו הידור מצוה אינו אלא מדרבנן, ולכן סובר שכל מה שמוציא על הידור מצוה אפשר לנכות מכספי מעשר, כשם שמתור לשלם מכספי מעשר עבור מצוה שאינו מחויב בה, ובאותם תנאים. 22. בב"ק דף ט ע"ב "אלא אמר ר' זירא בהידור מצוה עד שליש במצוה, בעי רב אשי שליש מלגיו או שליש מלבר, תיקן, במערבא אמרי משמיה דרבי זירא עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה", ובשו"ע או"ח סי' תרנו נפסק שיש חיוב להוסיף להידור מצוה עד שליש מלגאו. ולענין מימרא דמערבא, כל הראשונים מפרשים על דרך האגדה. אבל בשו"ת משנה שכיר סי' פא מביא שהגר"ח ברלין בהסכמתו לספר אוצר הלכה מפרש בדרך מחודשת ששליש הוא חיוב וצריך לשלם מכספי חולין, ויותר משליש אינו חיוב ואפשר לשלם מכספי מעשר. וכן פסק בסוף ספר ערך שי יו"ד סי' ב. יש לציין, שבשו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' רל כתב שאסור לשלם חלק היותר משליש מכספי מעשר, ומוכיח מכך שאף אחד מן הראשונים לא פירש את הגמ' בב"ק לענין שיהיה מותר לשלם מכספי מעשר, וטעם האיסור הוא מהגמ' בחגיגה דף ח ח "אין טופלין מעות למעות" שאין לערב כספי מעשר עם כספי חולין. 23. כן פסק האהבת חסד פי"ט סעיף ב' וז"ל "ונראה דאם על ידי שהוא בעל ברית יש טובה לאבי הבן שמטה ידו ואין לאל ידו להוציא הוצאות... אין להחמיר בזה כלל דזה גופא הוא כמו צדקה", וכונתו שאין להחמיר בזה כדעות שאין כלום מכספי מעשר עבור מצוות, שבאופן זה מותר לכל הדעות. וכן מסתבר שהרי הכסף הולך לצדקה, ואף שיש טובה הנאה לנותן שמתכבד בלשון חז"ל "טובת הנאה", האם נאמר שיש טובה הנאה לנותן שמתכבד בלשון חז"ל "טובת הנאה" סק"ס בשם החזון איש שאסור לתת כספי מעשר לצורך הוצאה אסור של ספר שאין הציבור זקוק לו, אפילו אם המחבר עני, אלא אם כן המחבר יתפרנס ממכירת הספר, שאז יקיים מצות צדקה במה שנתן לעני אפשרות להתפרנס. 24. שהרי תנאי זה אמור רק לענין לשלם מכספי מעשר עבור מצוות, ובמקרה זה נחשב כנותן צדקה לעני, ולא כעושה מצוה בכספי מעשר. 25. דוגמה זו כתב באהבת חסד שם. אמנם, בשו"ת פנים מאירות ח"ב סי' כה נראה שסובר שאין מקיימים מצוות צדקה בקניית מצוות מכיון שמקבל תמורה, ואין זה נתניה אלא מקח וממכר, שכתב שם שאין בקניית עליה לתורה משום 'אמירה לגבוה כמסירה להדיוט' (אף להסוברים שיש 'אמירה לגבוה' בעדקה שנותנים לבית הכנסת), משום שאינו נותן תרומה לבית הכנסת, אלא קונה דבר ומשלם תמורתו, ואם כן היה נראה לעבר שאין היתר לקנות עליה לתורה לעצמו מכספי מעשר יותר משאר מצוות, אף אם הכסף מתחלק לעניים, שהרי אין כאן מתנה כלל. ואף שבשו"ת צמח צדק סי' עב סובר שיש בקניית עליה משום נדר לצדקה, מכל מקום המגן אברהם באו"ח סוף סי' קנד כתב שאין המנהג כמותו, עיין שם. ויש לעיין דוגמה משתמשים בכסף כדי לישטק הוצאת מיוזג אויר, שהעשירים והעניים נהנים, האם נאמר שיש טובה הנאה לנותן שגם העניים נהנים מותר, או לא. והנה האהבת חסד מביא דוגמה במעות שמתור לקנות ספרים כדי להשאלם לעניים, ולכאורה אין הכוונה שהוא משאל רק לעניים ולא לעשירים, אלא שגם עניים נהנים. ולפי זה היה נראה לומר שגם במיוזג אויר מותר. אבל מדברי המהרי"ל (הובא בהערה 1) שכתב שאין לקנות נרות לבית הכנסת מכספי מעשר, משמע שאין לשלם עבור דבר שגם עניים נהנים, שהרי לא מסתבר שאין עניים באים לבית הכנסת, או שהנרות הם רק לכבוד. ויתכן לדחות את הראיה מספרים, שבספרים בדרך כלל העניים משתמשים, שלעשירים יש משל עצמם, מה שאין כן מיוזג אויר מיועד לשניהם יחד. ומסתבר שאם רוב הציבור הם עניים, כגון אברכי כולל, והתורם מתכוון בעיקר לטובת הציבור, אפשר לתרום עבור המיוזג מכספי מעשר, אף שגם התורם נהנה, כיון שהעיקר הוא לעניים, אבל אם התורם היה מפעיל את המיוזג על חשבונו גם כשהוא נמצא לבד, אינו יכול לשלם מכספי מעשר. 26. דומה לכך כתבנו בדין 4, שמתור לשלם מכספי מעשר את התוספת בשכר לימוד שבה לכסות את מה שהעניים אינם משלמים. 27. הנאה צדדית נקראת בלשון חז"ל 'טובת הנאה', והמהרי"ל בתשובות סי' נו אות ז כתב על מעשר כספים "ואין לו בו אלא טובת הנאה", וכן פסק האהבת חסד בפרק יט, ובספר צדקה ומשפט פי' הלכה יב. 28. כן כתב הט"ז בסי' רמט סק"א "ולענין לקנות מצות בבית הכנסת במעות מעשר, נ"ל דאם בשעת קניית המצוה היה דעתו על זה שרי, דהא המעות לצדקה אזיל ואף שהוא נהנה במה שמכבד לקרות אחרים לס"ת אין זה איסור שהרי בכל מעשר יש טובת הנאה לבעלים". יש לציין שהט"ז סובר בסי' שלא ס"ק לב שיש ללמוד דיני מעשר כספים מדיני מעשר שני, ואם כן מה שלומד מכל מעשר לענין טובת הנאה הוא לשיטתו, ואפילו לדעת הבי"ח שסובר שאין לדמות מעשר כספים למעשר תבואה, נראה שעל כל פנים אינו חמור יותר ממעשר תבואה ומכוח כל שכן יש לדון שטובת הנאה מותרת. והנה הט"ז לא כותב האם אדם יכול לקנות עליה לתורה גם לעצמו בכספי מעשר, ונראה שלעצמו ודאי יכול, כיון שאין לו שום הנאה גשמית נוספת, רק מצות עליה לתורה יחד עם מצות צדקה, אבל לחבירו שיכיר לו טובה על כך ותהיה לו הנאה גשמית, היה מקום לומר שאי אפשר, ומחדש הט"ז שאף לחבירו מותר. 29. כך כתב הט"ז שם. והטעם שאם לא התכוון כך, נמצא שהתחייב כבר עבור העליה, ואין אדם פורע חובו מכספי מעשר. ועיין דין 2. בשו"ת לבושי מרדכי ח"א יו"ד סי' קעז מסתפק אם אפשר לשלם מכספי מעשר כדי לעשות 'פדיון נפש' לעצמו, שאפשר ש'פדיון נפש' הוא חיוב כדי להציל את עצמו ממימה, ש'צדקה תציל ממות' ולכן הוא יותר משתבת הנאה שהתיר הט"ז, ומסיים שישלם מה שצריך עבור ה'פדיון נפש' מכספי חולין, ויכול להוסיף מכספי מעשר, וכמו במתנות לאביונים שפסק המהרי"ל בתשובות סי' נו שיתן שתי פרוטות מכספי חולין ויוסיף מכספי מעשר. ובשו"ת כתב סופר יו"ד סי' קיב נשאל אם אפשר ליתן כספי מעשר לתלמיד חכם שילמד ויתפלל עבורו בחוליו, שהרי אם לומד ומתפלל עבורו הרי הוא כשכירות פועלים ואינה צדקה, ומכריע שאפשר לעשות כן, כיון שמתכוון לתת להם צדקה כדי שילמדו, ומה שהם מתכוונים לזכותו, אין זה אלא טובת הנאה בעלמא. 30. כן כתב השל"ה במסכת מגילה אות לו, והביאו בהגהות רע"א יו"ד סי' רמט והאליה רבה באו"ח סי' קנו, ומוסיף האליה רבה "ויש לדחות", ובשו"ת כתב סופר יו"ד סי' קיב סובר כדעת השל"ה. ואולי החולקים לא סוברים סברא זו שקופת הצדקה אינה מרוויחה רק מה שהוסיף על קודמו, שהרי אף הקודם היה רשאי ליתן מכספי מעשר. 31. כן כתב בספר דרך אמונה הלכות מתנות עניים פי"ז באור ההלכה ד"ה ואחד, ודעתו שמתור לקנות להשתמש עם הספר לעצמו. ולכאורה טעמו הוא, שיעיקר מטרתו הוא לפרנס את העני, והוא 'צדקה מעולה' וכמו שכתב בספר אהבת חסד ח"ג פי"ז בשם ספר חסידים, ובספר שמקבל הוי כמו טובת הנאה. יש לציין שהיותו הכסף הולך לעני, אפשר לשלם מכספי מעשר אף לסוברים שאין להשתמש בהם למצוות. 32. כן כתב בספר צדקה ומשפט פי"א הערה פה. ויש להעיר על דבריו שגם טובת הנאה שווה מומן, ואף על פי כן אין צורך לנכות שווי זה, וביותר לפי מה שכתב שם שאפשר לקנות עליות לתורה בכספי מעשר, ולא התנה שצריך לנכות את הסכום שהיה מוכן לשלם אם הכסף לא היה הולך לצדקה. ואפשר שלא כתב כן רק במי שהיה הולך מיוזמתו לקנות את הספר אם הוא היה במחיר מוזל, ואז אי אפשר להחשיב הנאה זו כשולית, ואם כן אף מי שקונה עליה לתורה בשביל הכבוד או המצוה לעצמו, צריך לנכות את השווי. ואולי יש לחלק בין הנאה של דבר ממשי לדבר שאינו ממשי, או לחלק בין דבר שאנשים רגילים לשלם עליו, לבין עליה לתורה שיעיקר המטרה הוא צדקה. 33. כן כתב בספר לבושי שרד (שבסוף ספר תבואות שור) סי' קד, וכן פסק בשו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' לד אות ח. 34. ואם יחליט העני שלא להחזיר את הכסף למלווה זה, אלא לנושה אחר, רשאי. ויש לעיין אם המלווה יכול לתת את הכסף על תנאי שהלווה ישתמש בו כדי לפרוע את חובו, שהרי ברור

בדין עבד איניש דינא לנפשיה

שיעור שנמסר ביום העיון, כד תשרי תש"ע

שאלה:

מעשה שהיה, במערכת האזעקה בחנות שהתקלקלה באמצע הלילה והתחילה לצפור והפריעה למנוחת השכנים. השכנים לא הצליחו להשיג את בעל החנות ואחד השכנים שמר את האזעקה. בעל החנות תובע את השכן על הנזק, והשכן טוען שהיה ראשי לשבור את האזעקה מדין 'עבד איניש דינא לנפשיה'. השאלה שיש לדון האם העובדה שבעל החנות לא היה אשם בקלקול האזעקה מסלקת את דין 'עבד איניש דינא לנפשיה', או לא.

תשובה:

דין 'עבד איניש דינא לנפשיה' הוא אף אם המזיק אינו אשם, שזכותו של הניזוק להגן על רכושו. אמנם כל זה הוא אם ההפסד הכספי שיש באיבוד הדבר המזיק הוא פחות מההפסד של הניזוק, אבל אין לאבד דבר השווה הרבה כדי להציל דבר ששוויו מועט, שפעולה כזאת אינה מוגדרת כפעולת הצלה. בענין שבר את האזעקה, אף שבעל החנות אינו אשם בקלקול האזעקה יתכן שיהיה מותר לקלקל את האזעקה, במקרה שקלקול מערכת האזעקה תהיה פעולה סבירה כדי למנוע את ההפרעה למנוחת השכנים וכאמור.

מקורות

סוגיית הגמ' בדין 'עבד איניש דינא לנפשיה'

נדקדים לבאר את הסוגיא בגמ' ב"ק דף כ"ד ע"ב נחלקו רב נחמן ורב יהודה אם רשאי אדם לעשות דין לעצמו, ומסקנת דין לעצמו, שכל מחלוקתם היא רב באופן שאין לו הפסד אם ימתין עד שיבוא לבית דין, שלדעת רב יהודה אינו רשאי לעשות דין לעצמו שהרי אינו מפיסד אם ילך לבית דין, ולדעת רב נחמן יכול לטעון שאינו רוצה לטרוד בתביעה בבית דין, והלכה כרב נחמן. עוד מבואר שם בגמ' שאף שמדן 'עבד איניש דינא לנפשיה' רשאי להזיק את הגנב כדי להציל את ממונו, מכל מקום אם היתה לו אפשרות אחרת להציל את שלו מבלי להזיק אותו, חייב. ולכן, שור שעלה על שור חבירו להרגו אם שמת בעל השור הניזוק את שורו ומת השור המזיק פטור, ואם דחפו ומת חייב, שאם היה שמטו יתכן שלא היה ניוזק, והיה עליו לעשות את הפעולה שמזיקה פחות.

שליח בית דין שהכה סרבן

הסמ"ע בסי' ח ס"ק כה מביא בשם הרבני ירוחם שהכלל בגמ' שאם היה יכול להציל בעניין אחר חייב, נאמר רק על בעל הדין בעצמו, ולא על שליח בית דין, שלשליח בית דין עבד במקום שהיה יכול להשיג את המטרות בדרך אחרת פטור. ויש לתמוה על דין זה שהרי הנימוקי יוסף ב"ק דף י"ב ע"ב (מדפי הרי"ף) כתב שכל המקור ששליח בית דין רשאי להכות נלמד מדין 'עבד איניש דינא לנפשיה', וז"ל: 'ומימלא שמעינך שליח ב"יד נמי הכי דיניה בהדיא מאן דלא ציית דינא, דאי לא יתמא הכי מארי ממונא היכי יחבי ליה שרתא למעבד הכי', ואם כן מניין לנו שלשליח ב"יד הותר יותר מלבעל דין עצמו, והוא רשאי להזיק גם כשאפשר בעניין אחר.

דעת הנהיגות – כשאין שום חשש הפסד לפנות לבית דין אסור להכות

הנהיגות בסי' ד סק"א מקשה על סוגיית הגמ' שאם אסור להכות כאשר התביעה בגניין אחר, כיצד מתיר רב נחמן להכות גם במקום שאפשר לתבוע בבית דין ואין פסידא, הרי בית דין אינם מכים מיד, אלא שולחים שליח ואם מסרב מנדיים, ורק אם אינו מתיישב לנידוי מכים. ואם כן כיצד מותר להכות כשמסתמא אפשר לעצור על ידי נדוי, והרי רוב ישראל אינם חשודים לעבור על נידוי. עוד מקשה על רב נחמן, שהרי לבית דין בעצמו לא הותר להכות מיד רק לאחר נדוי, ובמה יפה כוחו של בעל דין יותר מכווח בית דין. ולכן מחדש הנהיגות שכל ההיתר של רב נחמן להכות גם כשלא יהיה לו הפסד לפנות לבית דין, היינו במקום שאלו הפסד ודאי, אבל עדיין יש חשש הפסד, וכיון במטלטלין שהגנב יכול להבריחם, אבל במקום שאין שום חשש הפסד, כגון בגוליות קרקע, אף רב נחמן אסור לכתחילה להכות. ובדיעבד אם הכה וביטור הוא שהיה יכול להציל על ידי בית דין ללא הכאה חייב, ואם בית דין מסופקים פטור. אבל לכתחילה אסור להכנס בספק לאו של הכאת אדם לפני שיחברר שלא ניתן להציל בעניין אחר.

לשחוט עיזים שמזיקים

ב"ק דף כג ע"ב 'הני עיזי דשוקא דמפסדי, מתריגן במרייהו תרי ותלתא זמני, אי ציית ציית, ואי לא אמרין ליה תיב אמסתחא וקבל זוזין'. והיינו שיותר לשחוט עיזים שבעליהם אינם שומרים עליהם אף לאחר שהתרו בהם כמה פעמים. ובתוספות שם כתבו שזה אמור רק בעיזים שעומדים לשחיטה אבל עיזים שמגדלים לחלב לא הותרו לשחוט, ובעל העיזים יכול לומר שהוא מוכן לשלם לכל מי שיוזק על ידי העיזים. וכן נפסק בשו"ע סי' שצז סעיף ב. בפתחי תשובה שם מביא בשם שו"ת חוות יאיר סי' קסה על מקרה שתרנגולים היו אוכלים זרעונים מאיזה מוכר קטנתו והמוכר הרג תרנגולות אחרת ורצה להפטר בטענת 'עבד איניש דינא לנפשיה', והחוות יאיר חייב את המוכר, שאין דין 'עבד איניש דינא לנפשיה' רק במזיק ככוונה וברצון, אבל לא כשבהמתו מזיקת שלא ברצונו ושלא בדיעתו. ומוכיח כן מסוגיא זו בב"ק דף כג, שלא הותרו לשחוט רק לאחר התראה כגון בעומדים לשחיטה, אבל בחן עומדים לשחיטה אומר בעל העיזים שישלם את הנזק, ולא אומרים שאין הניזוק חייב לדון איתו דינא ודיינא, ובהכרח שאין דין 'עבד איניש דינא לנפשיה' כשבהמה מזיקת את עיזי, חוות יאיר מסיים שבדין שור שעלה על גבי שור חבירו נראה לכאורה שאין 'עבד איניש דינא לנפשיה' אומר גם כשבהמה מזיקת, אבל דינא העיקר כמו שמוכח מהסוגיא בדף כג. ולפי זה לכאורה בידון דידן המזיק למערכת האזעקה חייב לשלם.

להטיל לים חמור שמקפץ בספינה

הבית יוסף בסוף סי' שפ מביא בשם תשובות מיימוניות בחמור שהיה מקרטע בספינה והיתה סכנה שתיטבע הספינה והטילו את החמור לים, שאם הדרך להעביר חמורים בספינה צריך לשלם לבעל החמור, ואם אין דרך להעביר חמורים, אין צריך לשלם. ותמה הבית יוסף, הרי החמור רודף, ולמה לא יורשו הנוסעים להטיל את החמור לים.

הרמ"א שם פסק כדברי התשובות מיימוניות וז"ל: 'הכניס חמור בספינה וקופץ בספינה ובקץ לטבעו, ובא אחד והשליך החמור לנה, אם דרך להכניס חמורים בספינה או בהשליכו חייב לשלם, ואם לאו, פטור, דא החמור מקרי רודף'. וכתב הש"ך שם בסק"ח שאין הלשון מדויקת שאין החמור נקרא אחר כך אלא בעל החמור, ומשמע שרק במקרה שבעל החמור נקרא אחר כך אומר פטורים. וכן נראה בביאור הגר"א סק"ו. ומזה יש להוכיח שכל שאין הבעלים אשמים בנזק שנגרם על ידי ממונם, המזיק את הממון כדי להציל חייב לשלם. אבל באמת בשו"ת הרמ"א סי' צה מנא דבריו שהמטילים לים חייבים 'כי אין זה שינוי כלל מה שהחמור מודל ומקפץ בספינה', והיינו שהחמור קפץ

'עבד איניש דינא לנפשיה' – אדם רשאי להתגונן

ונראה לחדש יסוד בדין 'עבד איניש דינא לנפשיה', שאינו חידוש בדיני כפייה על המצוות, לומר שהרחיבו חז"ל את זכות הכפייה שיש לשלוח בית דין שתהיה את עצמו הדין, אלא שחז"ל נתנו לניזוק או לגנול זכות להתגונן ולהציל את עצמו ואת רכושו. וכל פעולת הכאה או איבוד ממון שנעשה לשם מטרת הצלה איננה מחייבת בתשלום. ונראה להוכיח כן משו"ת ראב"י סי' אלף יג שכתב בענין אילן הנטוע בחצר אחת ושרשו מגיעים לחצר של השני ומזיקים לבור המים שיש לו, שהדין הוא שעל הניזוק להרחיק את עצמו ואין בעל האילן לעקור את האילן כדי למנוע נזק לבעל הבור, וכתב וז"ל: 'זהו דווקא האילן לא יקוף. ואם ניזק מן השרשין יקוף אותם... שיעשה משפט לעצמו ויקוף הנכנסין לשלו, דעבד דינא לנפשיה במקום דאיכא פסידא'. הרי שאף שבעל האילן נוהג כדין, שהרי הוא רשאי לנטוע אילן בשלו אף אם השרשים יגיעו לחצר חבירו, מכל מקום בעל הבור רשאי לקצוץ את השרשים כדי שלא להזיק. ובהכרח שאין זה מדין כפייה שלא להזיק אלא מזכותו של הניזוק להגן על עצמו.

הרשות להתגונן היא רק בפעולה שמוגדרת כפעולת הצלה

עוד נראה לחדש שאין היתר להזיק בכדי להתגונן, רק אם פעולת ההזיק היא פעולה המוגדרת כהצלה, והיינו כשמאבד דבר שערכו קטן או שווה לדבר שיינזק, אם לא יעשה כן. אבל שור שרוצה לרדוף על כוס פשוט, אין היתר להרוג את השור כדי להציל את הכוס, שהריגת השור במקרה זה אינה מוגדרת כפעולת הצלה.

ולכן אסור להזיק רכב שחונה מספר דקות במקום שאינו רשאי, אף אם הרבב חוסם את המעבר למספר דקות.

ולכן לא היתרו בגמ' לשחוט עיזים שאוכלים שעורים רק במקרים מיוחדים (שעומדים לשחיטה ולאחר התראות), שאין להפסיד עיזים כדי להציל מעט שעורים מדין 'עבד איניש דינא לנפשיה', ופעולה כזאת אינה נחשבת לפעולת הצלה. ואם כן אין צורך להדחק כדי לחלק בין הגמ' בדף כג שלא הותרה לשחוט את העיזים, לבין הגמ' בדף כז שהתירה להרוג שור המזיק. ואין ראייה להידושו של החותם יאיר שאין דין 'עבד איניש דינא לנפשיה' כשבהמה מזיקה.

בשו"ע סי' ד מובאת דעה ברמ"א שאין דין 'עבד איניש דינא לנפשיה' רק אם בא לתפוס חפץ שגנול, אבל לא כשכא לגבות חוב. ונראה לבאר שלא נחשד את היתר ההזיק כדי להתגונן, רק אם רוצה להשמר מן הנזק, אבל לא כדי להרוויח. ולהזיק כדי לגבות חוב נחשב כמזיק להרוויח. ולכן אומרים לו שעליו לתבוע בבית דין ולא להזיק ולתפוס בעצמו.

ובזה נראה לבאר מה שכתב הסמ"ע בסי' ח חלקק בין שליח בית דין שהכה פטורו אף אם היה יכול להציל בדבר אחר, לבין בעל דין שהכה שחייב אם היה יכול להציל בדבר אחר, ששליח בית דין מכה כדי לכפות לקיים את הדין, וכל מקרה שבאמצעות ההכאה התקיים הדין, מוגדרת ההכאה ככפייה לדון, אף אם היה ניתן לפעול בדרך אחרת. שהרי למעשה באמצעות ההכאה התקיים הדין ואם המוכה היה רוצה להינצל מן ההכאה היה יכול לקיים את הדין מיד. אבל בעל דין, כדי להיפטר, צריך שההכאה תהיה מוגדרת כפעולת הצלה, וכל שניתן להציל בדרך אחרת, אין ההכאה נחשבת לפעולת הצלה.

כוח בית דין – כדי להתיר הכאה

אלא שהראשונים למדו יש לבעל דין סמכויות של בית דין מדין 'עבד איניש דינא לנפשיה'. הראי"ש בב"ק סי' ס"ב כתב שמועיל תפיסה במקום הפסד שאין לניס דנין קנסות רק בבית דין מומחין, יש שמעיל לבעל דין במקום הפסד כבית דין מומחין. בספר התרומות שער יד חלק ב סי' ז כתב שמועיל תפיסה במקום שאם בית דין פסק כן דינו דין, שתפיסתו הבעל דין חשובה כפסק בית דין מדין 'עבד איניש דינא לנפשיה'. ולפי דברינו שיעבד איניש דינא לנפשיה' אינו קשור לכפיית בית דין, כיצד הוכיחו הראשונים שיש לתפיסת בעל דין כוח בית דין.

ונראה, שבאמת לענין תפיסה או לענין לאבד ממון המזיק כדי שלא יזוק ממונו, אין צורך כוח בית דין, אלא שהניזוק רשאי להתגונן. וכן לענין להכות את החובל כדי שלא יחבול בו אין צורך כוח בית דין. אבל לענין להכות את המזיק כדי לשמור על ממונו, צריך לכוח בית דין. שמעצם הסברא שאדם רשאי להתגונן לא היינו אומרים שאדם רשאי להכות את חבירו ולעבור על איסור ילא יוסיף. כדי להציל את ממונו. וכיון שחז"ל התיירו אף להכות את המזיק את הגנב (וכמו שאמרו בב"ק דף כז ע"ב 'מאה פנדי בפדא למחיייה' – שמן הראוי לתת לגזולן מאה מכות), בהכרח שניתן לבעל דין כוח בית דין, וכיון שבית דין רשאי לכפות לקיים את הדין אפילו על ידי הכאה, אף בעל דין רשאי לעשות כן. ובשו"ת הרשב"א סי' פא נשאל אם מותר לטעון שקר כדי להוציא את הגזולין מיד הגזולן, כשם שמותר להכות את הגזולן כדי להוציא את הגזולין, אף שהמכה לבא חבירו עובר על ילא יוסיף. והשיב שאסור להשקר בשום פנים. ונראה לבאר מדעת הרשב"א שאיסור הכאה נדחה מפני הפסד ממונו ואיסור שקר אינו נדחה, שמה שנתחדש שמותר להכות הוא מכך שיש לבעל דין כוח בית דין, ולבית דין מותר להכות, אבל לא מצינו שבית דין רשאי לשקר. שלא התיירו אלא לעבור עבירה שבין אדם לחבירו כדי לכון, שהעברין מאבד את זכויותיו, אבל לא עבירות שבין אדם למקום.

לקולקל שאירע בדירה מושכרת חלק ב – הפסקת הסכם השכירות

שאלה:

נשאלנו רבות, מה הדין בשוכרי דירות לתקופות ארוכות או קצרות ואירע לקולקל בבית, ואי אפשר להשתמש בו כראוי, האם השוכר צריך לשלם את מלוא דמי השכירות או שיכול לנכות ממה שסוכם, מכיון שלא היה יכול להשתמש בו כראוי. שאלה זו קיימת הן כשהמשכיר לא תיקן דברים שהיה יכול לתקן, והן כשלא היה יכול לתקן, וכגון שהיתה נזילה של מי גשמים לדירה ולא היה אפשרי לתקן זאת עד שעברו ימי הגשמים. וכן במקרים שהשוכר סבל ממפריעים מבחוץ, כגון שהשכנים בנו והרחיבו את דירתם והשוכר סבל מהרעש והלכלוך וכדומה. במאמר שהתפרסם בחודש כסלו כתבנו שהיום המנהג המשכייר מתקן כל קלקול שאירע שלא באשמת השוכר, ושמפריע משמעותית לגור בדירה לפי ראות עיני הדיין. במאמרנו זה נתמקד במקרה שלא היתה אפשרות למשכיר לתקן, האם השוכר יכול להפסיק את הסכם השכירות באמצע תקופת השכירות. ובמאמר הבא נתייחס בסי'ד לשאלה האם רשאי לנכות מדמי השכירות כשהמשכיר לגור בדירה, כשהמשכיר היה יכול לתקן וכשלא היה יכול לתקן, וכן במקרה שהתקלקל המזגן בדירה רגילה ובדירת קיט.

תשובה:

- א) אם הסיבה לקלקול בדירה היתה קיימת מתחילת השכירות (כגון שהגן לא היה מזופת כראוי, או שהשכנים תכננו לבנות) והשוכר לא ידע, ודרך רוב בני אדם להקפיד על כך, יכול השוכר להפסיק את הסכם השכירות, שבתחילת השכירות המשכיר חייב לתת לשוכר דירה ללא שום מום.
- ב) אם הסיבה לקלקול אירע בתוך תקופת השכירות, ועדיין ראוי לגור בכל חדרי הדירה, אף שיש טורח בזה או סבל, אין השוכר יכול להפסיק את השכירות וחייב לשלם כל מה שסוכם.
- ג) אם אין ראוי לגור בדירה כלל, והיינו שכל אדם סביר היה יוצא מהדירה, השוכר יכול להפסיק את השכירות.

מקורות

לבית זמן רק עד הנפילה... ונמצא שמכר לו זמן שלא היה בעולם, ועוד י"ל שחשיב כתנאי שאם יפול לא שטר על זמן שאחר הנפילה עכ"ל. ואפילו במקרה שאירע אונס לשוכר שאינו יכול לגור בבית, וכגון שהשוכר מת, אבל הבית עומד על תילו, מבואר בסי' שלד סעיף א שיש סוברים שהיורשין פטורים מלשלם דמי השכירות, מאחר שאין השוכר יכול לגור בבית. עיין שם שדעת המרדכי שאינם צריכים לשלם לו רק על מה שדר השוכר בבית, ושדעת הרשב"א שצריכים לשלם כל דמי השכירות ואף על הזמן שלא דר השוכר בבית, ופסק הרמ"א שאם עדיין לא שילם השוכר, אין לחייב את היורשים מספק. ומכל דינים אלו מוכח שבכל מקרה שאין השוכר יכול לגור בדירה על ידי אונס אין לחייב אותו על הזמן שלא דר.

קושיית האחרונים מדין החוכר שדה ויבש המעיין

אמנם מצאנו מחלוקת וחילוקים בפוסקים בשאלה זו, אם השוכר רשאי להפסיק את השכירות, כשמתוך אונס אינו יכול לגור בדירה, ושוש המחלוקת תלוי בדרכים שכתבו ליישב את הסתירה שבין הדינים שהבאנו לעיל לבין דין החוכר שדה המבואר בסי' שכא, וכדלהלן:

בסי' שכא סעיף א (מקור הדין הוא בב"מ דף ק"ג ע"ב ובדף ק"ד ע"א) נפסק: "החוכר או המקבל שדה מחבירו... ויבש המעיין... ולא פסק הנהר הגדול, אלא אפשר להביא ממנו בדלי, או שנקצץ האילן של בית האילנות, אינו מנכה לו מחכירו. ואם מכת מדינה היא, כגון שיבש הנהר, מנכה לו מחכירו". וכן בסימן שכב סעיף א "החוכר או השוכר שדה מחבירו, ואכלה חגב או נשדפה, אם אירע דבר זה לרוב השדות של אותה העיר, מנכה לו מחכירו הכל, לפי ההפסד שאירעו. ואם לא פשטה המכה ברוב השדות, אינו מנכה לו מחכירו". הרי שאם אירע מכה פרטית בשדה זה הרי זה מזול של השוכר וחייב לשלם לו את כל דמי השכירות, ורק במכת מדינה יכול לנכות, ושלא כפי שמוכח בדינים שהובאו לעיל שאפילו במכה פרטית אינו חייב לשלם על מה שלא גר. ומצאנו כמה דרכים באחרונים ליישב הקושיא.

מהר"ם פאדווא – חילוק בין להבא ובין לשעבר

בשו"ת מהר"ם פאדווא ס"י לט מחלק בין שוכר שהשתמש במושכר ובא לנכות מדמי השכירות, בטענה ששכירות כזאת אינה שווה את מלוא דמי השכירות שנקבעו, לבין שוכר שבא להפסיק את הסכם השכירות בטענה שאינו רומה להמשיך ולהשתמש במושכר. לפי דבריו, כל מקום שהיה אונס באמצע השכירות הרי זה מזול של השוכר (כשאינו מכת מדינה), ולכן באכלה חגב ויבש המעיין שדנים על השנה שכבר עברה, צריך השוכר לשלם כל דמי השכירות, אף שהקרקע המושכרת לא היתה כראוי, שמזול גרם. אבל בכל הדינים הנ"ל, בחמור, בספינה ובבית, כיון שהנידון הוא אם השוכר להפסיק את השכירות להבא, הדין הוא שהשוכר יכול לחזור, אף שמזול גרם. הסמ"ע בסי' שכא סעיף ו פוסק כדעת מהר"ם פאדווא¹. בשו"ת חתם סופר ח"ה ס"י קסא מוסף בביאור דברי מהר"ם פאדווא שכל שהנידון הוא מכאן ולהבא יכול לחזור בו אפילו במכה פרטית "דהרי לא קנה החמור אלא שכרו וכל היכי דאיתיה ברשות בעלים הראשונים הוא, ויחזור בו, ונראה מה י"י מזול של המשכיר ההוא אם יסור מעליו נגע המום ההוא". אבל באכלה חגב מדובר שחכר לשנה אחת ובשדה לא שייך להפסיק את החכירות באמצע השנה.

לפי"ד אלו נמצא שכל היכא שיש מום בשכירות בין במכה פרטית ובין במכת מדינה יכול לחזור בו מכאן ולהבא ולא אמרינן שמזול השוכר גרם, ורק אם הנידון הוא על לשעבר אז הוא מדין ניכוי ויש הבדל בין מכת מדינה שמנכה לו לבין מכה פרטית שישלם לו את כל הסכום ולא ינכה לו.

נתיבות – חילוק בין לקולקל בגוף לבין לקולקל בפירות

הרמ"א בסי' שכא סעיף א חולק על מהר"ם פאדווא וסובר שאף בקלקול להבא אין השוכר יכול לחזור בו, ועל הקושיא מחמור שמת וספינה שטבעה מיישב הנתיבות המשפט שיש חילוק אם האונס בגוף המושכר, או מהאונס הוא רק בפירות ובהשתמשות של המושכר. שבחמור שמת,

ההבדל בין שכירות לקניה

הנה, אם התגלה בתוך תקופת השכירות מום נסתר שלא היה ידוע לשוכר מראש והמום היה קיים מתחילת השכירות ובני המדינה מקפידים על מום כזה, השוכר יכול לבטל את ההסכם ולצאת מהדירה, שהרי גם קונה יכול לבטל את המקח אם מצא מום, וכמבואר בשו"ע ס"י רלב, וכן כתב הנתיבות המשפט בסי' שי סק"א. וכן אף אם הנוק הגיע באמצע תקופת השכירות כהוצאה מנוצרת לפני השכירות, וכגון שהשכנים התחילו להתכונן לבניה לפני השכירות והנוק מהרעש והלכלוך התחיל בתוך השכירות, השוכר יכול להפסיק את השכירות, וכן פסק בשו"ת מהרש"ם ח"ד ס"י קח בנידון שכר חנות ונתקלקל הדרך לחנות, שאם יתברר שבשעת קנין השכירות כבר יצא הצו מהשילטון לקלקל את הדרך, יכול השוכר לחזור בו. אבל אם נוצר מום בתוך תקופת השכירות, שונה דין שכירות מדין קניה, שקונה אינו רשאי לבטל את המקח, שמזול גרם, אבל שוכר לפעמים רשאי לבטל את הסכם השכירות ולטעון שמזול המשכיר גרם, וכמו שכתב בשו"ת מהר"ם פאדווא בסי' לט (הובא בסמ"ע ס"י שכא סק"ו).

ניתן לגור בדירה בדוחק

בשו"ע ס"י שי סעיף א מבואר שהשוכר חמור למשאות וחלתה ועדיין ניתן להשתמש בו בדוחק, אין המשכיר חייב לתת חמור אחר. והמחבר פוסק שם כדעת הרמב"ם שהשוכר חייב לשלם כל השכר שסוכם, אף ששווי השכירות במצב זה פחות ממה שסוכם. אמנם, בבית יוסף שם מובא דעת הראב"ד והרשב"א שחולקים וסוברים שאין השוכר חייב לשלם רק על מה שהשתמש עד היום, ובספר מנחת פתים ס"י שי ס"א כתב שהבב"ט סובר שדין זה הוא ספינקא דדינא, אבל מדברי הרמ"א והאחרונים שסתמו נראה שהכריעו כהרמב"ם שהשוכר חייב לשלם כל מה שסוכם בתחילה. על פי דין זה כתב הנתיבות שם סק"ב "שוכר בית ונלקח לאנשי חיל, דאם אפשר לגור עמם היו כראוי עדיין למלאכה ומשלם הכל, אבל אם נלקח כל הבית שאין אפשר לגור עמהם, אינו חייב רק כפי מה שדר בו". והוא נתיב להמשיך לגור בדירה, אבל בחדר אחד לא ניתן לגור כלל, היה מקום לומר שגם באופן זה השוכר חייב, אבל בשו"ת משפט צדק ח"ב ס"י לא מבואר שאם אי אפשר להשתמש בחלק מהחדרים הרי הוא כאילו לא ניתן לגור בדירה כלל, ומה שהשוכר יכול להשתמש בשאר החדרים אינו מוגדר כשימוש בטורח.

ראיה משוכר חמור או ספינה או פועל ונאנסו שפטור

במקרה שהדירה אינה ראויה למגורים כלל, וכן אף אם הדירה ראויה לתשימש אחר, אבל לא למטרה שבשבילה נשכרה, יש לדון אם אומרים שמזול של המשכיר גרם לכך והשוכר פטור, או מזול של השוכר גרם וחייב לשלם כל דמי השכירות. ומצינו כמה מקרים דומים שנפסקו בשו"ע ומהם נבוא לדון על מקרה זה. בסי' שי סעיף ב מבואר שהשוכר חמור ומת באמצע הדרך, משלם רק על חצי הדרך שהלך. בסי' שיא מבואר שהשוכר ספינה להוביל יין וטבעה באמצע הדרך, משלם רק עבור חצי הדרך שהלך¹. וכן לענין שוכר פועל ואירע אונס שהפועל אינו יכול לעבוד, או שהמעביד אינו זקוק לעבודתו של הפועל, מבואר בשו"ע ס"י שלד שאין צריך לשלם לפועל על מה שלא עשה². גם בשוכר בית ואירע אונס בבית נפסק בשו"ע ס"י שיש סעיף יז "המשכיר בית לחבירו לזמן... ואם מעצמו נפל... אינו חייב לבנותו, אלא מנחש על מה שנסתמם בו ומחזיר לו שאר השכירות". ועיין בחזון איש ב"ק ס"י כג אות י שביאר הטעם שהשוכר פטור מלשלם על הזמן שלא השתמש ואין אומרים 'שכירות ליומא ממכר הוא' וביתו של השוכר נפל, וז"ל: "מכל מקום יש מקום לומר דכשנפל תוך זמן השכירות נחשב כאילו לא היה

¹ הרמ"א מביא דעת הרא"ש שאף אם שכר סתם ספינה והוביל יין מסוים, שאז המשכיר יכול לספק ספינה אחרת והשוכר אין לו את היין להוביל, אף על פי כן השוכר פטור על חצי הדרך שלא הלך. אמנם, דעת הרמב"ם שבמקרה זה, כיון שהמשכיר הפסיד את הספינה חייב השוכר לשלם על כל הדרך, והחזון איש ב"ק ס"י כג אות יב מבאר שהכונה שהפסק להשכרת ספינה היא אף עבור הסיכון שהספינה טבעה, וכיון שהספינה טבעה חייב השוכר לשלם כל מה שסוכם. ומדברי הבאר יצחק ח"ו"מ ס"י ו ענף ד שמועט שבכל ענין שהפועל או המשכיר יש לו הפסד צריך המעביד או השוכר לשלם לו כל שכרו, ואף על מה שלא הלך.
² אמנם מפועל אין להביא ראיה לשוכר דירה, ויש חלוק ביניהם, עיין בספר מחנה אפרים ח"ב שכירות ס"י. וכן יש לומר לענין ספינה שטבעה, על פי מה שכתב החזון איש שם שמירי כשבעל הספינה הוא פועל של השוכר.

בספינה שטבעה ובבית האונס בגוף המושכר ואף המשכיר מפסיד מכה, ולכן אין לומר שרק מזל השוכר גרם, אלא גם מזל המשכיר גרם, ולכן אין השוכר צריך לשלם לו על מה שלא נשתמש. אבל באכלה חגב, הרי לא נעשה האונס בגוף השדה אלא רק בפירות, ואין זה מזלו של המשכיר, אלא של השוכר בלבד, ולכן צריך השוכר לשלם את כל דמי השכירות. ואף ביבש המעיין, שהיה מקום לומר שהאונס הוא בגוף השדה, תירץ התיבות, שכיון שהמעין אינו חלק מגוף השדה והמשכיר לא החכיר לו מעיין כלל, נחשב כקלקול בפירות.

ובשו"ת חתם סופר שם חולק על תירוצי התיבות, ולדבריו יבש המעיין ונקצץ האילן הם קלקולים בגוף השדה, וממילא אי אפשר לתרץ כתירוץ התיבות, ובהכרח לומר כתירוץ מהר"ם פאדווא, ומוכיח כן משו"ת הראנ"ח (הובא בפתיח תשובה סי' שכא) שכתב וז"ל: "משום שנהר ההוא צורך השדה וממנו הוא משקה וכשחוכר השדה הו"ל כחוכר שדה ומעיין אבל הכא היה דבר הבא מבחוץ בעלמא".

ויש לעיין בדעת התיבות, אם היה היזק בגוף הבית, שאי אפשר להשתמש בבית כלל, אבל רק באופן זמני, וכגון: שהתקלקל רשת החשמל, או שמי גשמים חודרים לדירה, או ששכנים בונים⁴, אם הוא אונס בגוף הבית, כיון שעשוי אי אפשר להשתמש בבית כלל, או אונס בפירות, כיון שלאחר שיחזור הבית למשכיר כבר לא יהיה נזק זה, ואם כן מזלו של השוכר גרם. ונראה להוכיח שאף אונס זמני יכול להיות מזלו של המשכיר. הנהגה בשו"ע סי' שי סעיף א נפסק בשוכר בהמה הלוקחה עבדי המלך לעבודת המלך, והבהמה אינה חוזרת, הרי שאף אם נלקחה דרך הילוכו של השוכר, חייב השוכר לשלם כל השכירות, ואם שלא בדרך הילוכו השוכר פטור. והסמ"ע בסק"ב מפרש שמדובר אף כשאינה חוזרת כלל, והתיבות מפרש שהיא חוזרת לאחר זמן, אבל אם אינה חוזרת כלל בכל ענין הוי מזלו של המשכיר, אף שנלקחה בדרך הילוכה. הרי שאף אם חוזרת לאחר זמן אין זה מזלו של השוכר אלא אם נלקחה דרך הילוכו, ואם לאו הרי הוא מזלו של המשכיר, אף שהאונס הוא זמני. וכן כתב בשו"ת המב"ט סי' מ בשוכר בית, שנכנסו גויים לגור בבית עד שאי אפשר לשוכר לגור שם, שאין זה מזלו של השוכר אלא פטור מלשלם, ומוכיח מדין זה שדוקא אם ידוע שמזלו של השוכר גרם, והיינו שנלקחה בדרך הילוכה, שעבדי המלך אינם מחפשים בבתיים, ואם היתה בביתו של השוכר לא היתה נלקחת, אז צריך לשלם כל השכירות, אבל בבתיים שלא שייך דרך הילוכה, השוכר פטור. אמנם, בספר מחנה אפרים הלכות שכירות סי' ו מביא בשם ספר פני משה שחולק על כך, וסובר שכל אונס זמני הוא מזל השוכר וחייב, והמחנה אפרים חולק על הפני משה ופטר. חידושו זה כתב התיבות (הובא לעיל) בסי' שי סק"ב, והמנחת פתים שם תמה עליו שלא הביאו בשם המב"ט.

אבל מהר"ם פאדווא סובר שאין חילוק אם האונס בגוף הבית או רק בפירות, שאם יש חילוק, למה הוצרך לומר שבאכלה חגב מזל השוכר גרם כיון שהוא לשעבר, היה לו לומר שהאונס הוא רק בפירות.

ט"ז וחבצלת השרון – תלוי אם נתקלקל לגמרי או לא

הט"ז בסי' שכא מתרץ שהחילוק הוא: אם נתבטל הענין לגמרי, כגון חמור שאי אפשר לרכוב עליו עוד, ובית שאי אפשר לדור בו, אין בזה שם שכירות כלל והשוכר פטור, אבל במקום שהמושכר בעין, כגון: שדה מוכרת

שהתקלקלו הרבה מתבואותיה על ידי חגב, או שיבש המעיין ונקצץ האילן, אבל עדיין יש בה פירות ושם שדה עליה, אינו מנכה מהשכירות רק במכת מדינה.

בשו"ת חבצלת השרון חו"מ סי' ל מביא את דברי התיבות והחתם סופר ותמה עליהם, ולכן מחלק בדרך אחרת, כעין דברי הט"ז, שאם אירע אונס שמבטלת את כל ההשתמשות, אנו אומרים שהשוכר לא היה מוכן לקחת על עצמו סיכון זה, אבל אם השדה עדיין שווה קצת, אנו אומרים שהשוכר היה מוכן להסתכן שאם לא יהיה קלקול ירוויח הרבה, ואם יהיה קלקול ירוויח קצת.

בערוך השולחן סימן שכא סעיף א מתרץ שיש הבדל בין חמור ודירה שנשארים באותו מצב כשם שנשכרו והשוכר רק משתמש בהם, שאז השוכר לא היה מוכן להסתכן ולשכור אפילו אם יאירע אונס, לבין שדה שמצמיחה פירות, שאז השוכר היה מוכן להסתכן, שהרי הוא עושה גם רוויחם. ולפי דעתו בכל שכירות שהיא למסחר כגון שדה או חנות, יש לחלק בין אונס פרטי שהשוכר חייב לבין מכת מדינה שהשוכר פטור. אבל בדירה לעולם השוכר פטור.

סיכום הדעות אם השוכר יכול לחזור כשאירע אונס

א) לדעת מהר"ם פאדווא, הסמ"ע והחתם סופר, לעולם השוכר יכול להפסיק את השכירות מכאן ולהבא, וכל החילוקים הם רק כשהשוכר בא לנכות על התקופה שהשתמש.

ב) לדעת התיבות אם האונס הוא בגוף המושכר, השוכר פטור, ואפילו אם האונס הוא זמני. ואם האונס הוא בשימוש, כגון קלקול הפירות או שהתקלקל המעיין שאינו כלול בשכירות, תלוי בין אונס פרטי או לכל המדינה.

ג) לדעת הט"ז תלוי, אם המושכר התקלקל לגמרי, השוכר יכול לחזור בו, אם נתקלקל קצת ושם שכירות עדיין עליה, תלוי בין אונס פרטי או לכל המדינה.

ד) לדעת חבצלת השרון תלוי, בקלקול גדול שיש אומדנא שהשוכר לא היה רוצה לקבל על עצמו סיכון כזה, השוכר פטור, ובקלקול קטן שאין אומדנא זו, תלוי בין אונס פרטי או לכל המדינה.

ה) לדעת הערוך השולחן תלוי, בדבר שיש רק שימוש ולא רוויחם, השוכר יכול לחזור בו, ובשדה או חנות, תלוי בין אונס פרטי או לכל המדינה.

⁴ עוד יש להקשות על התיבות, שהרי בסי' שלד מבואר ברמ"א שאם מת השוכר מיקרי אונס, ואין הירושים צריכים לשלם על מה של דר בו השוכר, והרי שם ודאי שמזלו של השוכר גרם לו שהרי הוא מת. ואין האונס בגוף הבית, ואמאי יכול לחזור בו, וצ"ע. ובמחנה אפרים הלכות שכירות סי' ה' תירץ (על קושיא אחרת) שיש הבדל אם נזלד ריעותא בגוף הבית שאז דנים מזלו של מי גרם, ואף שהוא באונס, מכל מקום אם מזלו של השוכר גרם חייב, אבל בשוכר בית ומת השוכר, ולא נשתנה הבית מכמות שהיה, אין שייך לומר שמזלו גרם ונסתתרה שדה, והשוכר יכול לטעון שעל דעת כן לא שכר ופטור. ועיין בערוך השולחן שם שדוקא במת פטורים הירושים ולא באונס אחר, ובמנחת פתים שם חולק על הרמ"א וסובר שהאונס, שכירות קניא וצריכים הירושים לשלם כל הדמים, ויובא דבריהם להלן.

⁵ לכאורה נראה שאף זה מיקרי אונס בגוף הבית ולא בשימוש הבית, שהרי למעשה אי אפשר להשתמש בבית, אף שהאונס הוא מצד גורם חיצוני, וכל מה שיש לדון הוא מכיון שהאונס הוא רק זמני ואפשר שמזל השוכר גרם.

הקדמות לעיון הבא ותקבלנה בברכה עד ליום כה ניסן בטלפון: 052-7642-346

שאי אפשר ליתן מעשר כספים בעמתה על מנת להחזיר, אלא שיתכן לומר שאם נותן על מנת שיפרע חובו, והעניי נהנה מכך שחובו נפרע, הרי הוא ככל נותן צדקה לעני על מנת שישתמש בה לדבר מיוחד. ומסתבר שאי אפשר לעשות תנאי כזה אלא לפי התנאים שכתב הנודע ביהודה ומעטמו, עיין הערה 41. 35. בחו"מ סי' קסג נחלקו הקצות והנתיבות אם יש דין יאוש בחוב, ודעת החכם צבי, התומים והנתיבות שאין יאוש בחוב, ולעולם יכול המלווה לגבות את חובו. 36. בספר לבושי שרד שם ביאורים ס"ק ריג מחדש שצריך לתת את הכסף לעני בעצמו, ואינו יכול לזכות לו על ידי אחר, ולגבות מן הזוכה, כיון שהוא גזול את העני, על פי המבואר בשו"ע סוף סי' רנג שעני המקבל צדקה אינו צריך לפרוע חובו מהצדקה, ואם יתפוס המלווה מיד הזוכה מבלי רשות הלווה יעבור על איסור גזל. אמנם דבריו מוקשים מאד, שהטעם שעני אינו רשאי לשלם חובות מהצדקה שקיבל, מבואר בהגהות מרדכי ב"ב סי' תונט (מובא בבית יוסף סוף סי' רנג) משום "דאנן סהדי דזה לא נתן לו אדעתא שיפרע חובותיו" ואם כן מלווה זה שנותן במפורש כדי לחזור ולגבות, ודאי שאין בכך חשש גזל. ואפילו אם יש נושים נוספים שזמנם קודם, ואפילו הלוואות בשטר, אין איסור להלוואות בהשקפה, ואין קדימה משלטלין, כמבואר בשו"ע חו"מ סי' קד סעיף ג ובסמ"ע שם סק"ט. 37. בשו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד סי' קצט כתב דרך אחרת (מבלי להתייחס לעצה של הלבושי שרד) על פי המשנה בגמ' דין ג' על "המלווה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מחלקן" והיינו שאדם רשאי להלוות לכהן, ללוי או לעני ולהתנות שיפרש עבורם מעשרות וייקחם לעצמו תמורת החוב. ואף שבמשנה מדובר מאחד שהלווה לכתחילה על דעת כן, מכל מקום בירושלמי נחלקו אמוראים אם עצה זו מועלת אף אם לא הלווה מתחילה על דעת כן, אלא שהעני היה חייב לו ורוצה המלווה לנכות את החוב מהמעשרות, וכנידון דין, והנודע ביהודה מכריע כדעיה המקילה שמתור. ואם מזכה על ידי אחר לכאורה אינו תלוי במחלוקת הירושלמי, שהרי דרך זו מועילה מעיקר הדין, וכמו שכתבנו בעהרה 36, אמנם אפשר שכיון שנותן באמת, אלא כדי לחזור ולגבות, יש מקום לומר שלא יועיל זכיו על ידי אחר, לפי הדעה בירושלמי שד"ר ר' חייא רב הו"ל על דעת כן. 38. בגיטין שם מקשה הגמ' שהרי המעשרות עדיין לא הגיעו ליד הלווה, וכיצד יכול המלווה ליתול בחובו, ומתרת שם בשלשה דרכים: רב מתרץ שמיירי ב'מכירי כהונה' (שהמלווה היה רגיל לתת לו את המעשרות), שמואל מתרץ שמיירי במזכה על ידי אחר ועולא מעמיד את המשנה כרבי יוסי שסובר 'עשו שאינו זוכה כזוכה'. הרמב"ם בהלכות מעשר פ"ז הלכה ו' ועוד ראשונים פסקו כרב ושמואל, והיינו שאם אינו 'מכירי כהונה' צריך לזכות על ידי אחר, אבל הרמ"א ביו"ד סי' רנו סעיף ה' לא הזכיר שצריך 'מכירי כהונה' או זכיה על ידי אחר, ומפרש הש"ך בס"ק יג שהרמ"א פוסק כעולא ש'עשו שאינו זוכה כזוכה', והש"ך מביא הרבה ראשונים שסוברים שאין להכי כעולא, ולכאורה סובר כן. אמנם בשו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד סי' עג פוסק שלענין מעשר כספים אפשר לסמוך על עולא, ולשיטתו שדין המשנה אמור גמ' בשלם הלווה להתחילה על דעת כן, אין צורך לזכות את הכסף על ידי אחר ודי בהפרשה. 39. בשו"ת אגרות משה יו"ד סי' קנג וכן הלבושי שרד (שהובא בעהרה 33) כתב שהש"ך בס"ק רנו ס"ק יב חולק על הנודע ביהודה וסובר שההרד"ך של המשנה אינה מועלת רק למי שהלווה על דעת כן. ולכן מסיק האגרות משה שרק מי שלא קיבל עליו בנדר להפריש מעשר כספים יכול להסתמך על הנודע ביהודה. אמנם, דבריהם מוקשים שלא מצינו שהש"ך חולק, ואף שהש"ך מדבר ממקרה שהלווה על דעת כן, אבל לא כתב שאם הלווה בעבר ישנתה הדין. 40. כן כתב בשו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד סי' קצט, בלא ראייה, ובשו"ת אגרות משה שם חולק עליו, שבכסף אין צריך רשות, רק בחבואה שיתכן שהעני רוצה בחבואה יותר מכסף. 41. כן כתב הנודע ביהודה שם וכתב הטעם "דאם לא כן לא שבעת חיי לעניים, דכל עשיר יש לו חובות שנתיאשו, ויפריש מעשרותיו על אלו החובות". 42. עיין לשון הנודע ביהודה שהובא בעהרה הקודמת, ומשמע שהעצה מועלת אף בחוב שהתיאש, אמנם דין זה תמוה, שביפריש אמרו בגמ' שם שאם המלווה התיאש בחוב אינו יכול להפריש עליו, וכן הקדמות עליו בשו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' לד אות ת. ובאמת שהקצות בהן קסג מוכיח מגמ' ו' שיאוש מועיל בחוב, אבל גם החולקים (עיין הערה 35) בהכרח שיודו שיש איזה חילוק, שאף שאין יאוש בחוב מכל מקום אי אפשר להפריש עליו מעשר, ויתכן לפרש דברי הנודע ביהודה שאין כוונתו ל'יאוש ממש שאמר המלווה 'יוי לה לחסרונן כיש', אלא שאין למלווה תקווה גדולה שיוכל לגבות את החוב. אמנם, המנחת יצחק שם מיישב דברי הנודע ביהודה שאפילו לאחר יאוש גמור יכול להפריש מעשר, וכן אפשר ליישב על פי מה שכתב האור שמח במכירה פ"ו שרק במלווה על מנת להפריש עליו מעשר אמרו בגמ' שמועיל יאוש, כיון שאין שעבוד הגוף על הלווה, שהרי התנו שאין המלווה יכול להיפרע רק מן המעשר, אבל בכל חוב שלא התנו כן מראש ויש שעבוד הגוף, אין מועיל יאוש.